

MÉSZÁROS BALÁZS
ALSÓ TÁRSADALMI RÉTEGEK PÉCSETT 1850-1920
A SZEGÉNYÜGYTŐL A SZOCIÁLPOLITIKÁIG

DOKTORI TÉZISEK

- 1) A disszertáció a szociális gondoskodás átalakulását a 19. század második felében lokális szinten, Pécs példáján vizsgálja. A szociális gondoskodás történetének elemzése során a szegényügy és a modern szociálpolitika rendszerei között teszünk különbséget, az átalakulás lényegének ez utóbbi megjelenését tekintjük. A szegényügy, amelyet a gondoskodás preindusztriális társadalmakra jellemző formájaként határozunk meg, lényegét tekintve az egyéni életpálya kockázatainak individuális kezelésére irányul. A szociálpolitikaként definiáljuk a szociális gondoskodásnak azokat a formáit, amelyek elsősorban a bérmunkás társadalmi helyzetének, illetve a bérmunkaerő reprodukciójának biztosítására, stabilizálására irányulnak nem piaci eszközök segítségével. Különbséget teszünk formális és anyagi szociálpolitika között, amelyeket a társadalomtörténet-írás a szociálpolitika egymást követő periódusaiként kezel. Előbbi alatt a munkavédelmi törvényeket, vagy gyári törvényhozást értjük, amelyek a munkás fizikai védelmére, a munkaidő és a munkafeltételek szabályozására irányultak, s idővel a munkajog kialakulásába torkolltak, de tágabb értelemben a preventív jellegű közegészségügyi törvényeket is ide sorolhatjuk – ezeket a disszertáció nem tárgyalja. Az anyagi szociálpolitika, amely az európai országokban többnyire az előbbihez képest később bontakozik ki, ezzel szemben leginkább a munkásbiztosítás, illetve a társadalombiztosítás különböző formáival azonosítható, amelyek alapja a munkavégzők szociális biztonságáért érzett kollektív felelősség elismerése, de tágabb értelemben ide sorolhatók mindazok az intézkedések, amelyek a munkások – illetve hosszabb távon más társadalmi csoportok – reprodukciójának biztosítását szolgálták, így a lakáspolitikai, a munkanélküliség kezelésére irányuló politikák és a nyugdíjbiztosítás is. Szegényügyet és szociálpolitikát nem a szociális gondoskodás egymást váltó történeti formáinak tekintjük. A szociálpolitikai megoldások mellett tovább élhetnek a szegényügyre jellemző gyakorlatok és értelmezések, amelyek akár integrálódhatnak is – annak legalsó szintjén – a szociálpolitikai rendszerekbe. A disszertáció azt vizsgálja, hogy a szegényügy mellett, hogyan, milyen feltételek mellett jelennek meg a helyi (városi)

politikában a modern szociálpolitikai megoldások.

- 2) Pécssett a községi szegényügy az 1890-es évekig a munkaképtelen szegények erősen korlátozott segélyezésén, illetve szegényházi ápolásán és a koldulással szembeni represszív fellépésen nyugodott, e rendszer alapjait az 1840-es években rakták le. A segélyezés különböző formáinak anyagi forrásait alapítványok biztosították (szegényintézeti alap, kórházi és sínylő alap), amelyeknek évről-évre lényegében változatlan jövedelmei következtében a szegénygondozás rendszere alkalmatlan volt a gazdasági válságok és a szezonális munkahiány következményeinek kezelésére. Ezt az ellentmondást mindenkor a szegénység barométereként jellemezhető koldulással szembeni rendészeti intézkedésekkel igyekeztek áthidalni – tartós siker nélkül. A felnőtt szegénygondozással szemben az árvák és lelencek eltartását nem alapítványokból, hanem a városi költségvetés terhére biztosították, így ezen a területen lehetőség nyílt a társadalmi és gazdasági változások, elsősorban a népességnövekedés következményeinek kezelésére, tudatos városi politika kialakítására. Ezt jelezte a Rudolphinum árvaház alapítása (1858), az árvaház kibővítése (1878), a lelencház megnyitása (1886), végül az 1890-es években a segélyezés kiterjesztése a gyermekeiket egyedül nevelő özvegyekre, amelyek az árvák és lelencek tartására fordított költségvetési kiadások folyamatos emelkedésével jártak. Az állami gyermekvédelem megszervezése 1898-1903 között a szegényügynek azt a területét vonta ki a város ellenőrzése alól, amely az anyagi ráfordítások mértéke és intézményi struktúrája alapján a leginkább fejlődőképese volt.
- 3) A városi szegényügyben az 1840-es években még elsőbbséget élvező pénzbeli segélyezés helyett a dualizmus első évtizedeiben a zárt (intézeti) szegénygondozás került előtérbe. A Rudolphinum árvaház 1858-as alapítása e folyamat előzményének tekinthető, de a zárt gondozási formák előnyben részesítése az 1870-es évek végétől vált határozott politikai céllá. Az új árvaház építése (1878), a lelencház megnyitása (1886) és nem utolsósorban a szegény- és dologház 1877. évi terve mögött a szegénység különböző formáinak eltüntetésére és nem utolsósorban a szegények fegyelmezésére irányuló törekvést kell látnunk. A jelenség a város 1860-as, 1870-es években bekövetkező hirtelen népességnövekedése és az 1870-es évek gazdasági válsága következménye volt.

- 4) A városi szegényügy az 1890-es évek végétől jelentős átalakuláson ment át, amely részben a századforduló gazdasági válságának, részben a községi szegényügyet érintő állami reformoknak a következménye, amelyek adminisztratív oldalról erősítették meg a helyi szegényügyet. A változás lényege, hogy a segélyezést függetlenítették a szegény-intézeti alaptól, s ennek következtében lehetővé vált a változó gazdasági és társadalmi körülményekhez való alkalmazkodás, ami a költségvetésekben is tükröződött. A létminimum fogalmának gyakorlati alkalmazása azzal járt, hogy a segélyezést nem szigorú bürokratikus szabályokhoz, hanem a rászorulóknak igényeihez igazították, és ebben az új programban akár a munkanélkülieknek biztosított közmunka is megtalálta a helyét. Mindezek ellenére szociálpolitikai programról nem, csupán a szegényügy modernizációjáról beszélhetünk. A századfordulós újítások azonban nem jelentettek valódi fordulatot a szegényügyben, mert a segélyek a rászorulóknak rendkívül alacsony – és egyre csökkenő – csoportja számára voltak csak elérhetőek.
- 5) A korlátozott, illetve szűk csoport számára elérhető városi szegénygondoskodás mellett meghatározó szerepet játszott a társadalmi jótékonyosság, amelyet Pécsen a századfordulóig egyetlen egyesület, az 1871-ben alapított Pécsi Jótékony Nőegylet képviselt. A nőegylet által gyakorolt segélyezés nem sokban tért el a város segélyezési gyakorlatától, s ahhoz hasonlóan érzéketlen volt a társadalmi és gazdasági változásokra. Az 1890-es években indított népkonyha azonban már a szegényekre leselkedő szezonális veszélyek elhárítására jött létre, ami alapján az 1900-as évtizedben a nőegylet tevékenységében is egy modern szegénypolitika jellegzetességeit azonosíthatjuk. Ennek ellenére a társadalmi és hatósági szegénygondozás összehangolása, centralizációja Pécsen nem valósult, részben az egyesületek ellenállása miatt, részben pedig azért, mert ez a törekvés csak a válságidőszakokban volt erős, és nem állt mögötte koncepcionális váltás.
- 6) Az 1886-ban megnyitott gyermekmenhely, az első városi kisdédóvó nem értelmezhető pusztán oktatási-nevelési programként, de a szegényügy városi rendszerén belül sem helyezhető el, hiszen azt nem annak megszokott alanyai – a betegek, öregek, árvák –, hanem kimondottan a munkásosztály megsegítésére, gyermekeik napközbeni elhelyezésére hozták létre. Úgy tekintettek rá, mint a szülőknek nyújtott segítségre, amelynek évről-évre növekvő költségeit – beleértve a gyermekek ingyenes étkeztetését – a városi pénztárból fedezték. Szociálpolitikai

jellegű intézkedésről van tehát szó, amely a munkájukból élő társadalmi csoportok életviszonyainak stabilizálását célozta. A gyermekmenhely felállítását a gyermekhalandóság csökkentésének szándéka és erkölcsi félelmek indokolták, s így az azoknak a gyámkodásoknak és gondoskodásoknak a sorába illeszthető, amelyekkel a liberális társadalom – a községi vagy állami szociálpolitika születése előtt – kezelni próbálta a tömeges elszegényedésből származó társadalmi feszültségeket, a megbomlani látszó társadalmi kohéziót. A jelenség ellentmondása, hogy Pécsen akkor került sor az új intézmény meghonosítására, amikor a társadalmi dezintegráció tünetei látványosan még nem jelentkeztek, és 1894 után, a századforduló válságidőszakában az óvodák további bővítésére már nem került sor.

- 7) Pécsen modern szociálpolitikai kezdeményezéssel egyedül a lakáspolitikai területén találkozunk. A községi lakásépítkezés 1910-1914 között előtérbe került programja semmilyen kapcsolatban nem állt a helyi szegényügy szervezetével, sem annak céljaival, ugyanakkor arra nem kifejezetten mint szociálpolitikai, sokkal inkább városfejlesztési intézkedésként tekintettek. Bár a kezdeményezés a Szociáldemokrata Párt felől érkezett, megvalósításában a kormány által biztosított pénzügyi támogatás és más városok példái voltak meghatározóak, vagyis nem meglévő lakáspiaci és társadalmi problémák kezelésére szolgált, sokkal inkább elébe ment a társadalmi konfliktusoknak.
- 8) A szociálpolitikai jellegű intézkedések, kezdeményezések hiányának okát a pécsi ipar szerkezeti sajátosságaival magyarázhatjuk. Lényegében az 1910-es évekig igen erős volt a kisipar szerepe, s csak egy-két iparágban alakultak ki nagyobb üzemméretek. A kisiparban a századvégen is meghatározó volt a munkások és a munkáltatók közti patriarchális viszony, vagyis az ipari munkásság állami biztosításának megteremtésére 1891-ben, majd 1907-ben még azt megelőzően került sor, hogy a patriarchális gondoskodás formái – legalábbis vidéken – véglegesen felszámolódtak volna. Ilyen körülmények között a szegénységélyezés bővítésére csak válságidőszakokban volt szükség – mint amilyen a századforduló – de ezek nem kényszerítették ki modernizációs lépéseket. A városi szociálpolitikai jellegű intézkedések – mint amilyen a városi kisdédóvók megnyitása az 1880-as években, illetve a munkáslakások építése az 1910-es évek elején – kevésbé a szociális feszültségek kezelésére való törekvés, mint inkább az alsó társadalmi rétegekkel szembeni erkölcsi félelmek jutottak kifejezésre, s ezek adták azok dinamikáját.